

UDK 821(497.6).09-34 S. Kulenović

Primljeno: 05. 01. 2019.

Izvorni naučni rad

Original scientific paper

Amela Bajrić

SEMANTIČKE GRUPE ORIJENTALIZAMA U PRIPOVIJECI *NOĆ U VEZIRSKOM GRADU SKENDERA KULENOVIĆA*

Leksički nivo u jeziku je onaj koji, gotovo najviše, nudi bogat materijal za istraživanje. U ovom radu bavit ćemo se analizom i prikazom semantičkih grupa orijentalizama u Skenderovoj prvoj pripovijeci „Noć u vezirskom gradu“ i njihovim odlikama, u kontekstu namjere autora da reprezentuje kulturalni kontekst i mentalitet bosanskog čovjeka. Orijentalizmi u ovoj pripovijeci imaju izuzetan stilski potencijal, a Kulenović je njima stvarao autentičan verbalni okvir u koji je smještao radnju, opisivao likove i događaje. U radu smo prvenstveno obratili pažnju na brojnost leksema koje imaju oznake duhovne te materijalne kulture, s obzirom na to da pripovijetka prikazuje događaje iz vremena Osmanskoga carstva te je kao takva izrazito plodan materijal za ovu vrstu analize.

Ključne riječi: Skender Kulenović; jezički kontakt; leksika; orijentalizmi; semantičke grupe.

1. UVOD

Ne postoji jezička zajednica koja nema dodira sa drugim jezičkim zajednicama. Naj-intenzivniji, a i najčešći kontakti uspostavljaju se kada dvije jezičke zajednice žive jedna pored druge. U tom slučaju barem dio jedne zajednice naučit će jezik druge zajednice kako bi ostvario bolju komunikaciju (Memić 2014). U današnje vrijeme veliki utjecaj medija pogoduje razvoju kontakata među različitim jezičkim zajednicama, a svaki takav kontakt prije ili kasnije odražava se i na jezik. Promjene koje u jeziku nastaju kao rezultat utjecaja drugog jezika nazivamo jezičkim kontaktom, dok proces preuzimanja elemenata jednog jezika u drugi nazivamo posuđivanjem.

Najčešći oblik posuđivanja jeste leksički. Leksički materijal se zbog fleksibilnosti najbrže i najjednostavnije preuzima iz jednog jezika u drugi, izravno međujezičkim dodirima ili preko jezika posrednika. Riječi orijentalnog porijekla u bosanskom jeziku čine jedan od najučestalijih slojeva među riječima neslavenskog porijekla. „Takvo njihovo svojstvo na svojevrsan način odražava dugotrajnu simbiozu između slavenske i orijentalne materijalne i duhovne kulture“ (Jahić 1999: 101) i te riječi su svjedok dugog vremena osmanske vladavine u Bosni i Hercegovini, kulturne, intelektualne i duhovne povezanosti ovdašnjeg naroda s orijentalnom kulturom. A teško je naći pisca sa bosanskohercegovačkog govornog područja u čijim djelima nema riječi orijentalnog porijekla (Peco 1981).

Koristeći se metodom prikupljanja podataka, metodom teorijske analize i deskriptivnom metodom pokušat ćemo ukazati na to da semantički raspon leksike u Skenderovoj pripovijeci doprinosi slikovitom kazivanju koje je karakteristično za naš geografski i jezički prostor.

U ovom radu bavit ćemo se analizom leksičkog nivoa, tj. orijentalizama u pripovijeci Skendera Kulenovića „Noć u vezirskom gradu“, a analizu smo proveli na dva nivoa i to: realije i njihove skupine te vlastita imena. Pri tome smo imali na umu političke, kulturalne i druge okolnosti u kojima je Kulenović pisao svoje pripovijetke. Naime, kada je riječ o vidljivim tragovima osmanske vladavine koji se, u ovom slučaju, ogledaju u korištenju orijentalne leksike, „jasno je da im sudbina nije mogla biti ista u periodu prije I svjetskog rata, u međuratnom razdoblju, te u vremenu poslije II svjetskog rata“ (Vajzović 1999: 19). Nakon prekida izravnih tursko-bosanskih kontakata veliki dio ove leksike i dalje egzistira u našem jeziku, a za neke čak nemamo adekvatnu zamjenu.

2. KORPUS (O PRIPOVIJECI)

Skender Kulenović je svoju prvu pripovijetku „Noć u vezirskom gradu“ (1938) objavio u bošnjačkom lijevo orijentiranom književnom časopisu „Putokaz“, čiji je ujedno bio pokretač i urednik. Analizirana pripovijetka sadržana je i u zbirci „Pripovijetke“ iz 1971. godine i ima 29 strana. Radnja je smještena u Bosnu. Upotreba riječi orijentalnog porijekla u pripovijeci ukazuje na stepen integracije ovog leksičkog sloja i specifičnost upotrebe orijentalizama kod Kulenovića, a podaci koje smo ponudili nude jasnu sliku o frekventnosti korištenja ovih riječi.

3. CILJ ISTRAŽIVANJA

Ovim istraživanjem imamo za cilj prikazati semantičke grupe orijentalizama zastupljene u pripovijeci „Noć u vezirskom gradu“. Razvrstali smo ih u dva nivoa – *realije*, sa svim pripadajućim oznakama i *vlastita imena*. Pri ovoj klasifikaciji smo se služili studijom Senahida Halilovića, Ilijasa Tanovića i Amele Šehović *Govor grada Sarajeva i razgovorni bosanski jezik*, tačnije njenim drugim dijelom „Oznake materijalne i duhovne kulture u govoru Sarajeva: Lingvokulturološki aspekt“ čiji je autor Tanović. Kada govorimo o semantičkim skupinama, cilj nam je ukazati i na brojnost leksema koje imaju oznake duhovne te materijalne kulture, s obzirom na kulturalno-historijsko ozračje vremena Osmanskoga carstva predstavljeno u pripovijeci. Unutar svake od realija dali smo kratki uvod s navedenim razlozima pristupu tim realijama.

4. POJAM REALIJE

„Nastanak i razvoj leksike jednog areala u direktnoj je vezi s njegovom materijalnom i duhovnom kulturom. Semantička analiza leksičkog fonda, naročito karakteristične leksike sa specifičnom lingvokulturološkom komponentom, pruža objektivne i pouzdane podatke o historiji i tradiciji, te o razvoju kulturnog i duhovnog života date jezičke zajednice“ (Halilović, Tanović, Šehović 2009: 68). U leksici svakog areala postoje riječi koje posjeduju širok semantički raspon i specifičnu stilsku boju i one najčešće imaju visok stepen frekventnosti i bogat tvorbeni potencijal. One podstiču nastanak velikog broja semantičkih polja zahvaljujući upravo prethodno navedenim

odlikama. To su, zapravo, riječi koje označavaju pojmove najbliže čovjekovom svakodnevnom životu, njegovom duhovnom, moralnom, emocionalnom identitetu. Oznake za ove pojmove u lingvistici nazivamo realijama. Za realije možemo kazati da su to specifična obilježja materijalne i duhovne kulture koja su karakteristična za širi ili užu teritorijalni (geografski) lokalitet (Halilović, Tanović, Šehović 2009).

S obzirom na to da je hronotop pripovijetke lociran u doba osmanske vladavine u Bosni, sasvim je logično da su prisutne realije označene orijentalizmima i to u velikom broju te da korištene realije oslikavaju jednu takvu sredinu. Stoga ćemo se u narednom poglavlju pozabaviti semantičkim aspektom pronađenih orijentalnih leksema (ukupno njih 95) koji duboko zadire u mentalnu konfiguraciju, duhovno biće i identitet bosanskog čovjeka¹.

Kada govorimo o realijama njih možemo, prema Tanoviću (2009), podijeliti na oznake za duhovnu kulturu, oznake za materijalnu kulturu i mikrotoponime.

4.1. Popis orijentalizama prema semantičkim grupama

4.1.1. Oznake za materijalnu kulturu

Oznake za materijalnu kulturu, tj. predmetne realije, obuhvataju specifične građevine, namještaj, posuđe; odjeću, obuću, nakit; zanate i predmete koji se izrađuju u tim zanatskim radnjama; nacionalna jela i pića, voće i povrće, dakle, sve karakteristično za dati areal. A svjedoci smo da su na području velikog dijela Bosne i Hercegovine brojni građevinski objekti kao naprimjer medrese, hanovi, džamije i dr. izgrađeni za vrijeme Osmanskog carstva te je stoga i prirodno da oznake za te realije najčešće potječu iz turskog, arapskog ili perzijskog jezika. U analiziranom korpusu brojne su takve realije²:

1. Građevine, zgrade, prostorije i razna mjesta: *kula*³ [...*diže eno kuću od milijun i po i utvrđi se u njoj ko u kuli...* (SKP:15)], *kasaba*⁴ [*To je čovjek*

¹ Koncept pojavljivanja, izgradnje i konfiguriranja nacionalnog identiteta poimamo kao preplet četiri niza faktora koja je, pozivajući se na više autora, izdvojio Vedad Spahić u svojoj studiji *Književnost i identitet*. To su **primarni** faktori, poput etničke pripadnosti, teritorija, jezika, vjere i sličnog; **generativni** faktori, poput razvoja komunikacija i tehnologije, stvaranja gradova, pojave modernih vojski i centralizovanih monarhija; **inducirani** faktori poput kodiranja jezika u službenim gramatikama, rasta birokracije i ustanovljavanja nacionalnog obrazovanog sistema; **reaktivni** faktori, odnosno odbrana identiteta potlačenih od strane dominantne društvene skupine ili institucionalnog aparata. (Spahić 2016: 14)

² Za navođenje značenja svih leksema (u fusnotama) korišten je rječnik *Turcizmi u našem jeziku* Abdulaha Škaljića (2014).

³ 1. utvrda u tvrđavi, 2. višespratna kamena stambena zgrada, 3. toranj

„šaka insana, a puna ga kasaba“ (SKP:17)], dućan⁵ [U mene je eno dućan i prid dućanom zerzevat. (SKP:26)], krečana⁶ [Iz Ibrulja Šarenkape posurlja dim kao iz krečane. (SKP:16)], magaza⁷ [U mene je za dućanom magaza, a u magazi sećija... (SKP:27)], hapsana⁸ [Proglašen od doktor-efendije razbojnikom, rebara prebijenih žandarskim kundacima, pedeset puta proveden u lancima i pedeset puta prošavši kroz hapsanu... (SKP:10)], džamija⁹ [Ti si onaj koji je pred izbore uveo u jednu seosku džamiju pravoslavnog popa Anastazija Dimitrijevića... (SKP:32)], mejtef¹⁰ [Na ulazu u vezirski grad dočekaće Presvijetlog i njegovu svitu: predstavnici vlasti i opštine, svi imami ... svi mejtefi... (SKP:32)], medresa¹¹ [Na ulazu u vezirski grad dočekaće Presvijetlog i njegovu svitu: predstavnici vlasti i opštine, svi imami ... svi mejtefi...sa zelenim bajračićima, medresa... (SKP:32)], mihrab¹² [Narodu to bi krivo, a taj alim stade u mihrab i poče narodu pripovidati kako je našo đe u njakom ćitabu piše... (SKP:29)], čardaci¹³ [Do devet stotina osamnaeste igrao je ulogu dvorske lude po begovskim čardacima... (SKP:25)], tavan¹⁴ [Prenijeli su ga jednog mlakog septembarskog dana na to groblje onako kao što se neka suvišna stvar baca na tavan. (SKP:10)], baščā¹⁵ [...najstarije mi dijete izgubi poso, nadodje voda, potuši mi ono bašče i uđe u kuću... (SKP:15)], čaršija¹⁶ [Sjedi tako Asim Kilo u svojstvu prodavača Ćamilaginog zerzevata i gleda kako se čaršijom provlače ljudi... (SKP:24)], leksičko-semantička varijanta koja se javlja u pripovijeci je čaršinlija¹⁷ [Gledaju čaršinlije s ćepenaka na svezanog, zakravljenog Adema Ljudinića (SKP:10)], basamak¹⁸ [I recimo, sutra će dijete

⁴ varoš, manji provincijski grad

⁵ trgovačka radnja

⁶ peć u kojoj se pečenjem kamena dobija kreč

⁷ dućan sazidan od kamena, podrum

⁸ zatvor, zgrada u kojoj se nalazi zatvor

⁹ muslimanska bogomolja sa jednim ili više minareta

¹⁰ muslimanska osnovna vjerska škola

¹¹ muslimanska vjerska škola u koju se stupa po završenom mektebu ili ruždiji

¹² ovalno udubljenje u zidu džamije od strane kible gdje džamijski imam klanja rukovodeći grupnim klanjanjem
¹³ 1. lijepa, obično dvospratna kuća okružena baštama, 2. drvena zgrada na stubovima, 3. velika soba na spratu sa lijepim vidikom

¹⁴ potkrovlje

¹⁵ bašta, vrt

¹⁶ trgovačka četvrt grada, trg

¹⁷ čaršijski čovjek, trgovac

¹⁸ drvene stepenice

zacvrčati na *Ismetovim basamacima*. (SKP:27)], *turbe*¹⁹ [*Postoji tako u Pruscu Hajvat-Dedino turbe...* (SKP:18)], *čošak*²⁰ [*Začu se neka galama, i iza čoška ukaza se jedna grupa ljudi*. (SKP:10)], pridjev *pazarni* izveden od imenice *pazar* [*Bio je pazarni dan...* (SKP:8)].

2. **Suđe, pokućstvo i razni predmeti:** *sećija*²¹ [*U mene je za dućanom magaza, a u magazi sećija, i pružiceš se ti meni već...* (SKP:27)], *čepenač*²² [*Gledaju čaršinlije s čepenaka na svezanog, zakrvavljenog Adema Ljudinića* (SKP:10)], *bajrak*²³ [*I zbilja, bajraci su visili...* (SKP:16)], *bajračić*²⁴ [*Na ulazu u vezirski grad dočekaće Presvijetlog i njegovu svitu: predstavnici vlasti i opštine, svi imami ... svi mejtefi...sa zelenim bajračićima, medresa...* (SKP:32)], *čilim*²⁵ [*Dvadeset sam godina kod tih Cicija služio: i meo i ribo im basamake i konculariju, i meo avliju, i treso čilime i madrace, i kopo i plijevo im jednu bašču, pa drugu, išo im u čaršiju...*(SKP:15)].
3. **Oznake nacionalnih jela i pića, napitaka i začina:** *rakija*²⁶ [*Krevelje ti se ljudi oko Asima Kile, malo podgrijanog rakijom...* (SKP:24)], *zerzevat*²⁷ [*U mene je eno dućan i prid dućanom zerzevat*. (SKP:26)], *baklava*²⁸ [*Do devet stotina osamnaeste igrao je ulogu dvorske lude po begovskim čardacima, na zijafetima je Himzibezima skidao fesove i mazao im glave baklavom...* (SKP:25)], *kafa/kahva*²⁹ [*U tim godinama krize Asim je pekao kafu...*

¹⁹ mauzolej, natkrivena grobnica (detaljnije objašnjeno u poglavlju Mikrotoponimi)

²⁰ U našoj pripovijeci u značenju ugao, kut, ali se navode još neka značenja: 1. velika vidna soba (sa mnogo prozora) na spratu sa isturenim spoljnim zidovima kao u balkona; takva soba na uglu i bez isturenih zidova; balkon; 2. čardak, vila, paviljon.

²¹ uzdignuto sjedište napravljeno od drvenih dasaka koje se nalazi u sobama svake starinske kuće

²² krilo, kanat starinskog dućana koje služi mjesto vrata

²³ zastava

²⁴ mala zastava

²⁵ čilim (prostirač istkan od vune na stanu, tepih)

²⁶ poznato alkoholno piće

²⁷ povrće, zelen

²⁸ slatka pita koja se peče u tepsiji, a pravi se od tankih jučki koje se slažu jedna na drugu

²⁹ U ovoj pripovijeci se koriste dva oblika za istu leksemu. Oblik *kafa* koristi autor dok se u govoru likova javlja oblik *kahva* jer se karakterizacija literarnog junaka bošnjačke/muslimanske pripadnosti najefektnije postiže koristeći se intenzivnijom upotrebom orijentalizama. Oni se, osim toga, koriste i s ciljem da se istakne arhaičnost stanovitog idioma. O tome je pisala Hanka Vajzović u svojoj knjizi *Orijentalizmi u književnom djelu – lingvistička analiza*. „Mjesto orijentalizama u literarnom tekstu nije određeno samo postojanjem orijentalne leksike u kompetenciji koda jednog pisca već i tematikom njegovog djela, zapaža se i poređenjem pojedinih djela različitih pisaca, ali još više i uočljivije poređenje pojedinih pripovijedaka istog autora“ (Vajzović 1999: 39). Pripovijetka „Noć u vezirskom gradu“ oslikava vremenski i lokalni ambijent koji je osoben upravo po orijentalnoj kulturi, stoga je logično da su orijentalizmi brojniji u odnosu na druge riječi.

/Hamdibegović juče nije imao čime platiti kahve... (SKP:29)], *zijafet*³⁰ [*Do devet stotina osamnaeste igrao je ulogu dvorske lude po begovskim čardacima, na zijafetima je Himzibezima skidao fesove...* (SKP:25)].

4. **Cvijeće, voće, povrće i bilje:** *hurme*³¹ [*Sličale njake tice s jedne hurme na zemlju i po zemlji nešto čeprkale.* (SKP:30)], *pridjev duhanski* (izveden od imenice duhan) [*Čulo se samo kako jedna stara duhanska radnica, dirnuta tim riječima, plače...* (SKP:12)].
5. **Odjeća, obuća, tkanina, nakit:** *šalvare*³² [*...pepeo se upravo na jedan sto pred čitaonicom i počeo da drži govor masi mršavih... planinaca, koji su svojim opancima, vunenim šalvarama i crvenim ćulasima nabili sav prostor...* (SKP:8)], *čoha*³³ [*Zadignem čohu, kad...* (SKP:18)], *fes*³⁴ [*Do devet stotina osamnaeste igrao je ulogu dvorske lude po begovskim čardacima, na zijafetima je Himzibezima skidao fesove...* (SKP:25)], *čakšire*³⁵ [*...sasi-pao je Himzibezima litar rakije u čakšire...* (SKP:25)], *ahmedija*³⁶ [*I Asim Kilo brzo sasu drugi dec, skide jedan stolnjak i zavi ga oko glave kao ahmediju...* (SKP:29)], *ćulasi*³⁷ [*...popeo se upravo na jedan sto pred čitaonicom i počeo da drži govor masi mršavih... planinaca, koji su svojim opancima, vunenim šalvarama i crvenim ćulasima nabili sav prostor...* (SKP:8)], *zar*³⁸ [*Zar je nije mogao odvesti na Ilidžu, ili joj obući zar...* (SKP:27)], *sat*³⁹ [*Sat sa šezdesetogodišnjeg tornja velečasnih otaca isusovaca jasno je razotkrio da vezirski grad spava...* (SKP:13)].
6. **Zanatski alat i oruđe:** *testera*⁴⁰ [*Pomaknider tu testeru da se pružim!* (SKP:29)], *balčak*⁴¹ [*Njemu i ovako Rabević zakrha do balčaka!* (SKP:22)].

³⁰ gozba; ručak ili večera sa više raznih jela i za više gostiju

³¹ datulje

³² u pripovijeci u značenju odjevni predmet koji su u osmanskome periodu nosili muškarci bez obzira na njihovu konfesionalnu pripadnost, ali se javlja i drugo značenje u Škaljićevom rječniku - ženske dimije ili široke gaće (ženska neformalna odjeća)

³³ sukno bolje vrste, mekše i ljepše

³⁴ kupasta kapa bez oboda koju muslimani nose

³⁵ vrsta istočnjačke muške donje odjeće s dugim turom i uskim nogavicama koje se kopčaju sa strane

³⁶ čalma, saruk, tanko platno omotano oko fesa

³⁷ kapa od valjane vune

³⁸ zavjesa, zastor, ženski zavitak

³⁹ sat

⁴⁰ testera

⁴¹ držak od sablje ili mača

7. **Zanati i druga zanimanja:** *zanatlija*⁴² [...pretvorili su se u zburnjene, zabrinute likove sitnih trgovaca i zanatlija. (SKP:11)], *krpedžija*⁴³ [*Pijevac cipelarskog krpedžije Osmana Zgurića. (SKP:12)*], *kalfa*⁴⁴ [*Avdaginom kalfi Ismetu omaklo se za perdom, i Ajša Merdanova je u devetom mjesecu. (SKP:27)*].
8. **Gradanske titule, staleži:** *beg*⁴⁵ [...*begovima je to bilo silno smiješno... (SKP:25)*], pridjev izveden od imenice *beg* – *begovski* [*Do devet stotina osamnaeste igrao je ulogu dvorske lude po begovskim čardacima... (SKP:25)*].
9. **Oružje i ratna oprema:** *top*⁴⁶ [...*i unazad nekoliko godina prislušujem kroz tijelo ove majke zemlje kako negdje tutnje točkovi topova... (SKP:12)*], *kundak*⁴⁷ [*Proglašen od doktor-efendije razbojnikom, rebara prebijenih žandarskim kundacima... (SKP:10)*].
10. **Oznake vezane za boj:** *mejdan*⁴⁸ [*Ne shvatajući šta se to u stvari pred njihovim očima događa, planinci su na to gledali kao na neko dijeljenje mejdana. (SKP:9)*], *mejdandžija*⁴⁹ [*Gledaju čaršinlije s čepenaka na svezanog, zakrvavljenog Adema Ljudinića kao na neku ljutu napražicu, ljutog mejdandžiju... (SKP:10)*].
11. **Vrste metala:** *čelik*⁵⁰ [...*najedanput se iz guste mase uzdiže snažan, kao od čelika iskovan glas... (SKP:9)*].
12. **Konji i konjska oprema:** *kandžija*⁵¹ [...*a ta mrka masa pod tim glasom, kao pod kandžijom, još se više pokunji... (SKP:11)*], *fuškija*⁵² [*Miriše vazduh po toj prašini, po rosnom lišću, po konjskoj fuškiji... (SKP:36)*].

⁴² onaj koji se bavi nekim zanatom

⁴³ zanatlija koji se bavi samo krpjenjem starih cipela ili stvari

⁴⁴ pomoćnik majstora u esnafu koji je nakon šegrtskog staža položio ispit za kalfu

⁴⁵ 1. plemić, plemićka titula, 2. kao titula pridaje se musl. imenu iz poštovanja, iako nosilac imena nije stvarno beg; javljaju se i dr. značenja: 3. gospodin, 4. zapovjednik sandžaka

⁴⁶ poznato artiljerijsko oružje

⁴⁷ drveni dio puške

⁴⁸ U rječniku A. Škaljića se daje više značenja ove riječi: 1. povelik prazan prostor u gradu, polje, 2. marvena pijaca, 3. boj, dvoboj, duel, 4. fig. vidjelo, javnost. No, radi se o o frazeologiziranom značenju nastalom iz dijeljenje – (borbenog) polja, borilišta, gdje determinator borbeni ispada, tako da imamo frazeologizirano značenje odmjeravanje snaga.

⁴⁹ onaj koji mejdan dijeli, koji se bori

⁵⁰ vrsta tehničkog gvožđa, nado, ocal

⁵¹ bič

⁵² konjska balega

- 13. Oznake za životinje:** *dželep*⁵³ [...i da Avdo Karić ne osjeća u tom mrtvom snu krvožedni dželep stjenica... (SKP:13)].
- 14. Oznake za ljudske osobine:** *dembel*⁵⁴ [...jedna je politika malog pregaženog čovjeka, a druga nekoliko stotina gramzivaca, trutova i dembela. (SKP:8)], *insan*⁵⁵ [To je čovjek „šaka insana, a puna ga kasaba.“ (SKP:17)].
- 15. Statusne oznake:** *fukara*⁵⁶ [Nišani su izrasli i razrasli se u povijena planinska grmaljska pleća, preobličili se u kašljucava prsa gradske fukare... (SKP:11)].
- 16. Oznake za određene svečanosti:** *akšamluk*⁵⁷ [...na akšamlucima sasipao je Himzibezima litar rakije u čakšire...(SKP:25)], pridjev *akšamlučarski* izveden od imenice *akšamluk* [...a jedan saloviti doktor-efendija (...) lisičijih zelenih očiju i podbuhlih akšamlučarskih obraza... (SKP:8)].
- 17. Oznake za životno stanje bića:** *leš*⁵⁸ [Ja nisam ni vaš vođa, prvo zato što nisam ništa drugo nego crvima oglodan leš... (SKP:11)].
- 18. Oznake za određena stanja, raspoloženja:** *ćeif*⁵⁹ [...čovjek koji gucka rakiju i svemu se svijetu ruga, čovjek koji provodi svoj nerazumljivi ćeif do krajnjih granica... (SKP:18)], glagol *šenlučiti*⁶⁰ izveden iz imenice *šenluk* [...u svojoj cementnoj vili još šenluči sa svojom ženom...(SKP:13)].
- 19. Oznake za red i sklad:** *zapt*⁶¹ [„Ne mogu ja, dokture“, velim, nekoj stvari zapta dati...“ (SKP:15)].
- 20. Oznake za vrstu fizičkog kažnjavanja:** *šamar*⁶² [...sasipajući nasred čaršije vatru svojih riječi i šamara na narodne poslanike... (SKP:10)].
- 21. Oznake za riječi iz skupine apstraktnih imenica:** *mahana*⁶³ [U nas, veli, u Arapluku složiše se naše poglavice sa Inglezom, i Inglez nam metnu za

⁵³ stado, krdo stoke

⁵⁴ ljenčina, neradnik

⁵⁵ čovjek, osoba

⁵⁶ siromah, sirotinja

⁵⁷ uobičajena večernja sjedeljka i razgovor uz pijuckanje rakije

⁵⁸ mrtvo tijelo čovjeka ili životinje, strvina

⁵⁹ U pripovijeci primarno dobro raspoloženje, naslada, ali ima još neka značenja: 2. volja, prohtjev, hir, 3. pripito stanje u frazi „u ćeifu je“.

⁶⁰ veseliti se

⁶¹ U rječniku se navodi više značenja: 1. stega, disciplina; 2. zaustavljanje daha u prsima kod astmatičara; 3. u pravu: zapljenjavanje, ali u analiziranoj pripovijeci upotrijebljeno u vulgarnom kontekstu.

⁶² Pljuska, ali je u pripovijeci u metaforičnom značenju – poniziti nekoga, uvrijediti; način verbalnog komuniciranja; komunikacija s vlastima...

⁶³ nedostatak, pogreška, zamjerka; manjkavost

vjerskog poglavicu jednog alima pri kojem je bilo mlogo mahana... (SKP:29)], alamet⁶⁴ [I kad moja ilmija upane u gazapluk, onda vam je to alamet kijametskog dana. (SKP:30)], gazapluk⁶⁵ [A ono na što one tice sliču, ono vam je gazapluk. (SKP:30)], perda⁶⁶ [Avdaginom kalfi Ismetu omaklo se za perdom, i Ajša Merdanova je u devetom mjesecu. (SKP:27)].

23. Riječce: *jok⁶⁷ [Jok, efendum, nije tako, znamo i mi u čitabe gledat. (SKP:30)]*

24. Prilozi: *hairli⁶⁸ [Djeco, hairli vam bilo. (SKP:33)]*

4.1.2. Oznake za duhovnu kulturu

Naš korpus obiluje primjerima iz ove skupine realija. Značajno mjesto u pripovijeci zauzimaju realije iz vjerskog života. Nakon uspostave osmanske uprave i masovnog prelaska stanovništva na islam, došlo je i do prihvatanja i korištenja velikog broja riječi orijentalnog porijekla. U analiziranom korpusu takve su sljedeće realije:

- *merhaba⁶⁹ [O, merhaba ti. (SKP:14)], muslimanka⁷⁰ [Jedna muslimanka s jednim katolikom... (SKP:17)], halal⁷¹ [Halal im vjera! (SKP:9)], Islam⁷² [...u duhu principa Islama, otišao bi sutra... (SKP:22)], dova⁷³ [...u glavnoj džamiji učio dovu za Franju Josipa Prvog... (SKP:17)], hodža⁷⁴ [Slušaj šta hodža govori, a ne radi šta hodža radi. (SKP:29)], hafiz⁷⁵ [...skide Slavkinu ogrlicu i pođe po njoj prebirati kao po tespihu, zažmiri i uozbilji se kao hafiz. (SKP:29)], reisulema⁷⁶ [U*

⁶⁴ znak, simptom, predznak

⁶⁵ nesreća

⁶⁶ Škaljić navodi značenje riječi perda: zavjesa, zastor na prozoru, na vratima; veo; pregrada, ali je ona u ovom kontekstu upotrijebljena u drugom značenju gdje označava intimni, zaklonjeni prostor (eufemizacija u procesu semantičke frazeologizacije).

⁶⁷ ne, nemam

⁶⁸ sretan, dobar, čestit, valjan

⁶⁹ muslimanski pozdrav

⁷⁰ pripadnica islamske vjere

⁷¹ U pripovijeci ističe intenzitet značenja koji se ne bi ostvario u jednakoj mjeri da su upotrijebljene lekseme oprošteno, prosto. U rječniku: 1. ono što je vjerski dozvoljeno; 2. ono što je blagoslovljeno, što je na pošten način stečeno; 3. oprost

⁷² Ime muslimanske vjere

⁷³ molitva Bogu

⁷⁴ muslimanski sveštenik, vjeroučitelj, profesor u medresi

⁷⁵ onaj koji zna čitav Kur'an napamet

⁷⁶ vrhovni vjerski poglavar muslimana

prvoj i drugoj klasi sjede visoki privrednici, nadbiskupi, reisuleme... (SKP:29)], imam⁷⁷ [Na ulazu u vezirski grad dočekaće Presvijetlog i njegovu svitu: predstavnici vlasti i opštine, svi imami... (SKP:32)], efendija⁷⁸ [Uzalud si se, efendija, utvorio u meleća, mi tebe znamo! (SKP:33)], efendum⁷⁹ [Jok, efendum, nije tako, znamo i mi u čitabe gledat. (SKP:30)], ulema⁸⁰ [...naša slavna ulema izmislila je već davno poslovicu... (SKP:29)], alim⁸¹ [Dojde tako jednog ramazana njakav alim iz Arapluka... (SKP:29)], vaz⁸² [Dojde tako jednog ramazana njakav alim iz Arapluka i kaza nam vaz... (SKP:29)], pojam vezan za vršenje vjerskih dužnosti - vaziti⁸³ [Ako ne glasate za nas, evo nek vam ovaj pop Anastazije klanja i vazi. (SKP:34)], Alejhiselam⁸⁴ [Alejhiselamu, šta ti one tice rade? (SKP:30)], akšam⁸⁵ [...Rasim Patlidžanović pričao u krugu svojih prijatelja kako je prigodom posjete Nadbiskupove držao hrvatsku zastavu izvješenu do akšama... (SKP:31)], ramazan⁸⁶ [Dojde tako jednog ramazana njakav alim iz Arapluka... (SKP:29)], tespih⁸⁷ [...skide Slavkinu ogrlicu i pođe po njoj prebirati kao po tespihu... (SKP:29)], meleć⁸⁸ [Uzalud si se, efendija, utvorio u meleća, mi tebe znamo! (SKP:33)], kadija⁸⁹ [Čovjek kepec, zelenih pronicljivih očiju, „nacionalista“ oduvijek i zanavijek, dopisnik jednog lista u kome se u svoje vrijeme preko čitave stranice usudio napasti vezirskog kadiju Mejremića da je u „glavnoj džamiji učio dovu za Franju Josipa Prvog...“ (SKP:17)], čitab⁹⁰ [Narodu to bi krivo, a taj alim stade u mihrab i poče narodu pripovidati kako je našo đe u njakom čitabu piše... (SKP:29)], ilmija⁹¹ [I kad moja ilmija upane u gazapluk, onda vam

⁷⁷ muslimanski svećenik kojem je glavna dužnost da predvodi skupno klanjanje namaza u džamiji

⁷⁸ titula muslimanskog svećenika ili vjerski obrazovanog muslimana

⁷⁹ gospodine moj

⁸⁰ muslimanski vjerski učenjak

⁸¹ učen čovjek, vjerski naučenjak

⁸² propovijed

⁸³ propovijedati

⁸⁴ Epiteton koji se kod muslimana izgovara i piše iza imena svakog vjerovjesnika (pejgambera); 2. kad se izgovara bez imena, onda ima značenje imena za Muhameda.

⁸⁵ 1. prvi mrak, zalazak sunca, 2. četvrta po redu muslimanska molitva koja se obavlja po zalasku sunca

⁸⁶ ime devetog mjeseca muslimanskog vjerskog kalendara, mjesec posta

⁸⁷ muslimanske brojanice

⁸⁸ anđeo

⁸⁹ šerijatski sudija

⁹⁰ Knjiga; zakon; knjiga koja sadrži vjerska učenja i propise, Kur'an, Biblija. Ovu smo leksemu uvrstali u oznake za duhovnu kulturu jer se kontekst u kojem je upotrijebljena odnosi na vjersku knjigu, odnosno na duhovnu kulturu.

⁹¹ muslimansko svećenstvo

je to alamet kijametskog dana. (SKP:30)], ashab⁹² [A jedan će od ashaba zapitat Alejhiselama... (SKP:30)], nišani⁹³ [Nišani su izrasli i razrasli se u povijena planinska grmaljska pleća... (SKP:11)].

4.1.3. Mikrotoponimi (geografske realije)

Teritorijalne realije, tj. oznake za imenovanje geografskih lokaliteta, predstavljaju važan sloj leksike. Njima se pisci služe kako bi radnju opisanu u svojim djelima vezali uz određeni geografski prostor. Kulenović je u pripovijeci „Noć u vezirskom gradu“ iskoristio nekoliko imena bosanskih lokaliteta: *Bosna*, *Prusac*, *Ilidža*⁹⁴, *Tomaševićgrad*, *Miralemovac*. Uz imenicu *Prusac* spominje se i *Hajvaz-Dedino turbe* kao specifičnost ovoga mjesta. Od ostalih se toponima spominju *Beograd* i *Balkan*. Ove dvije lekseme upotrijebljene su samo u prepričavanju, ne s ciljem smještanja radnje, jer, kao što smo naglasili, radnja pripovijetke dešava se u Bosni. Od hidronima Kulenović je koristio samo naziv *Bosfor*.

Mikrotoponimi spadaju u vlastita imena, ali se izučavaju u okviru realija uzmemo li u obzir funkciju koju imaju u nekom djelu a to je, dakle, smještanje radnje u teritorijalni okvir. Vlastita imena smo posebno razvrstali i prikazat ćemo ih u narednom poglavlju.

4.2.1. Vlastita imena

U pripovijeci su upotrijebljena sljedeća vlastita imena: *Adem* (< ar. Adäm), *Ramo* (hipok. od Ramadan, *Avdo* – modif. od hipok. Abdo, *Osman* (‘Utmän u arapskom jeziku znači „mladunče ptice doplje“ ili „mlada zmija“, a kako je to postalo vlastito ljudsko ime, teško je reći. Vjerovatno da je to zaštitno profilaktičko ime koje su nekada Arapi davali djeci da bi ih zaštitili od zlih duhova i drugih nečistih sila.), *Azemina* (etimologija nejasna), *Asim* (< ar. Āsim), *Ajša* (modif. od Aíša), *Ismet* (< tur. Ismet od ar. ‘ismät), *Alija* (< iz ar. ‘aliyyä)⁹⁵. Primjetno je da su antroponimi prošli proces adaptacije – transfonemizacije, odnosno da je njihov suglasničko-samogla-

⁹² drug Muhamedov

⁹³ 1. cilj, meta prilikom pucanja iz vatrenog oružja, 2. biljeg, znak na tijelu, 3. orden, odlikovanje, 4. dar koji se daje djevojci prilikom vjeridbe ili prosidbe, 5. nadgrobni kamen na muslimanskom grobu u ovoj pripovijeci u značenju spomenika

⁹⁴ ime nastalo od turskog *ilica* – izvor ljekovite vruće vode, toplice, banja; lokalitet u blizini Sarajeva čuven po ljekovitim sumpornim vodama (Halilović, Tanović, Šehović 2009: 86).

⁹⁵ Za etimologiju imena korištena je knjiga Ismeta Smailovića (1977) *Muslimanska imena orijentalnog porijekla u Bosni i Hercegovini*.

snički sklop prilagođen fonološkome sistemu bosanskoga jezika. S tim u vezi neka imena su prenesena u bosanski jezik bez ikakvih izmjena u izgovoru, npr. gore istaknuto ime *Asim*, kod nekih se promjena sastoji u tome što je na kraju turskoga imena dodat bosanski sufiksalni morfem *-ja* kao u primjeru *Alija*, a kod nekih je imena pri adaptaciji glasova dolazilo do složenijih promjena zbog samoglasničko-suglasničkih sklopova teških za izgovor kojima je u bosanskome jeziku slijedilo uproštavanje, npr. *Osman* (Šabić 2017: 159).

Navedena literarna vlastita imena osim individualizacijske imaju važnu semantičku i simboličku funkciju, koje je moguće vidjeti u holističkom sagledavanju *spatio-temporal* faktora pripovijetke. Fikcionalizacijsko-iluzionističkom funkcijom Kulenović je ostvario doprinos vjerodostojnosti teksta, kroz regionalna ili vremenski tipična imena. U pripovijeci muslimansko ime postaje prototip vjere i kulture (usp. Šabić 2016: 133-134). Od etnika je pronađen samo jedan i to: *Talijani*.

Počasni naslovi *aga* i *beg* mogu da srastu sa imenom, u osnovi imaju socijalnu komponentu, i mogu se upotrebljavati iz poštovanja ili podrugljivo. U pripovijeci „Noć u vezirskom gradu“ postoje primjeri gdje su te riječi upotrijebljene iz poštovanja ili kao vlastita imena, a u Bosni i Hercegovini su davana imena, kao naprimjer: *Alaga*, *Bego*, *Began*, *Ago*, *Agan*, *Hanumica* i sl. U analiziranoj pripovijeci navedeni počasni naslovi su u službi lične nominalizacije, kao jedan od dvaju kompozita u složenim antroponimima: *Šaćirbeg* (SKP:23), *Ćamilaga* (SKP:24), *Seadbeg* (SKP:34), *Der- višbeg* (SKP:28), *Muhamedbeg* (SKP:28), *Husnibeg* (SKP:34). Kad zajedničke imenice označavaju zanimanja, titule ili položaj pišu se malim slovom i sa crticom (Belić 1960). U pripovijeci je nađen jedan takav primjer: *Husein-efendija* (SKP:33). Dakle, u analiziranoj pripovijeci ekscerpirani su i primjeri antroponima koji pored ličnoga imena imaju počasni, titularni proširak *aga*, *beg* ili *efendija*, u ulozi imenskoga pridjevka, *primka*, odnosno imenskoga kvalifikativa koji je u službi lakše identifikacije. Sa istom ulogom evidentirano je i nekoliko primjera gdje se uz ime navodi profesija kojom se neko bavi. Neki od takvih su: *pop Anastazije Dimitrijević* (SKP:33), *doktur Šarić* (SKP:14), *doktor Cicija* (SKP:14), *vezirski kadija Mejremić* (SKP:17), *inžinjerka Šagička* (SKP:21), *kalfa Ismet* (SKP:27), *velečasni Alojzije Volpija* (SKP:35), a ima i onih pogrđnih: *šuft*⁹⁶ *Hamdibegović* (SKP:20).

Još ćemo navesti da se od počasnih naslova, ali i imena tvore i prisvojni pridjevi pa tako imamo: *Husein-kapetanovo* (SKP:33), *Avdagin* (SKP:27), *Ćamilagin* (SKP:24), *Asimov* (SKP:30), *Osmanov* (SKP:30), *Ademov* (SKP:12), *Slavkina* (SKP:26).

⁹⁶ Šuft (Schuft) – nitkov [Memić 2014: 249]

ZAKLJUČAK

Ovo istraživanje iznjedrilo je nekoliko zaključaka. Orijentalizmi kao ostavština Osmanskog carstva po sebi jesu jezičko bogatstvo, ali oni imaju i značajnu ulogu u oblikovanju svijeta pripovijetke, pri čemu mislimo na vjerodostojno smještanje radnje u određeno vrijeme i prostor. Funkcionalnost njihova korištenja ogleda se i:

1. u mogućnosti karakterizacije i opisivanja likova [... *Adem Ljudinić je isto tako brzo osjetio da zapravo na svijetu postoje dvije politike: jedna je politika malog pregaženog čovjeka, a druga nekoliko stotina gramzivaca, trutova i dembela* (SKP:8)],
2. u predočavanju bosansko-orijentalne atmosfere [*Dvadeset sam godina kod tih Cicija služio: i meo i ribo im basamake i konculariju, i meo avliju, i treso ćilime i madrace, i kopo i plijevo im jednu bašču, pa drugu, išo im u čaršiju...* (SKP:15)],
3. u izražavanju emocija [*Djeco, hairli vam bilo.* (SKP:33)].

U ovoj pripovijeci Kulenović se služio orijentalizmima da bi stvarao autentičan mizanscen i kulturalno i duhovno ozračje za radnju, događaje i karaktere likova („Na ulazu u vezirski grad dočekaće Presvijetlog i njegovu svitu: predstavnici vlasti i opštine, svi imami kako iz grada tako i iz okolnih sela, svi mejtefi, muški i ženski, sa zelenim bajračićima, medresa, svi činovnici muslimani i učenici osnovnih i srednjih škola muslimanske vjeroispovijesti...“), pokazao društvene prilike i odnose („Do devet stotina osamnaeste igrao je ulogu dvorske lude po begovskim čardacima, na zijafetima je Himzibezima skidao fesove i mazao im glave baklavom, pjevajući ‘gospodi pomiluj’...“), opisao obrede i običaje („Narodu to bi krivo, a taj alim stade u mihrab i poče narodu pripovidati kako je našo đe u njakom čitabu piše...“), naslikao likove, opisao karakteristične pojedinosti njihovog karaktera („*Uzalud si se, efendija, utvorio u meleća, mi tebe znamo! Ti si onaj koji je pred izbore uveo u jednu seosku džamiju pravoslavnog popa Anastazija Dimitrijevića i povikao seljacima: Ako ne glasate za nas, evo nek vam ovaj pop Anastazije klanja i vazi!*“).

Od riječi stranog porijekla koje je Kulenović upotrijebio u ovoj pripovijeci najviše je orijentalizama iz oblasti duhovne kulture a to je fond leksike koja se i danas koristi. Odmah iza realija iz religijskog života slijede oznake materijalne kulture, tačnije one koje označavaju građevine, zgrade, prostorije i razna mjesta, a „to je i razumljivo s obzirom na dominantno islamsko-orijentalnu arhitekturu“ (Šator 2016: 68) u Bosni i Hercegovini. Najveću zastupljenost u pripovijeci ima imenica *muslimanka* (9 puta) iz sfere duhovne kulture, potom se redaju imenice (i ostale vrste riječi): 7 puta (*hodža*

– iz sfere duhovne kulture), 6 puta (*zerzevat* – iz sfere materijalne kulture kao oznaka za hranu), 5 puta (*rakija, basamak*), 4 puta (*ćošak, sat*), 3 puta (*kundak, čaršija, nišani, leš, fuškija, dućan, alim, ćitab, Alejhiselam, ilmija*), 2 puta (*pazarni, fukara, duhanski, kula, ćilim, džamija, turbe, islam, beg, magaza, kalfa, testera, gazapluk*) i ostale po jednom (njih 65). Leksika iz vjerskih ritualnih obreda kao svojevrsno ogledalo identiteta muslimanskog življa brojnija je u odnosu na ostale semantičke grupe (24 lekseme). „Među riječima ovog porijekla ima i onih koje sa sobom nosi administracija i koje kao takve imaju širu upotrebu na područjima koja su bila pod turskom vlašću“ (Peco 1981: 10). Kada govorimo o vlastitim imenima, to je zasigurno kategorija koja zahtijeva detaljniju analizu. Mi smo u radu naveli ona koja se spominju u pripovijeci, a pored uobičajenih imena koja se i danas nadijevaju, ima nekoliko primjera uz koja su *aga* i *beg* srasli, te su takva imena iskorištena u funkciji izražavanja poštovanja prema osobi ili kao sasvim obična vlastita imena.

ISTRAŽIVAČKI KORPUS

Kulenović, Skender (1971), *Pripovijetke*, Veselin Masleša, Sarajevo.

LITERATURA

1. Belić, Aleksandar (1960), *Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika sa pravopisnim rječnikom*, Matica srpska – Matica hrvatska, Novi Sad – Zagreb.
2. Halilović, Senahid; Tanović, Ilijas, Šehović, Amela (2009), *Govor grada Sarajeva i razgovorni bosanski jezik*, Slavistički komitet, Sarajevo. (dostupno na: <http://www.slavisticikomiteta.ba/GGSRBJ.pdf>)
3. Halilović, Senahid; Palić, Ismail; Šehović, Amela (2010), *Rječnik bosanskoga jezika*, Filozofski fakultet, Sarajevo.
4. Isaković, Alija (1992), *Rječnik karakteristične leksike u bosanskome jeziku*, Svjetlost, Sarajevo.
5. Jahić, Dževad (1999), *Bošnjački narod i njegov jezik*, Knj. 1, Ljiljan, Sarajevo.
6. Memić, Nedžad (2014), *Rječnik germanizama i austrijacizama u bosanskome jeziku*, Connectum, Sarajevo.
7. Peco, Asim (1981), „Turcizmi u romanu *Derviš i smrt* u funkciji djela“ u: *Odjek* : revija za umjetnost, nauku i društvena pitanja / ur.: Mile Stojić. Godina XXXIV, 15-31. oktobar, Sarajevo.
8. Popović, Đorđe (2014), *Rečnik turcizama*, Partenon, Beograd.
9. Smailović, Ismet (1977), *Muslimanska imena orijentalnog porijekla u Bosni i Hercegovini*, Institut za jezik i književnost u Sarajevu – Odjeljenje za jezik. Sarajevo.
10. Spahić, Vedad (2016), *Književnost i identitet: Književnost kao prostor izazova u reprezentaciji/konstrukciji bošnjačkog kulturnog identiteta*, Lijepa riječ – BZK "Preporod", Tuzla
11. Šabić, Indira (2016), "Literarna imena dramskih tekstova u Bosni i Hercegovini", *Književni jezik* 27, Institut za jezik u Sarajevu, str. 129-151.
12. Šabić, Indira (2017), *Antroponimija i toponimija bosanskoga srednjovjekovlja*, Dobra knjiga, Sarajevo.
13. Šator, Edim (2016), „Orijentalizmi u djelu Skendera Kulenovića“, *Istraživanja*. Issue 11, str. 63-70, Mostar.
14. Šehović, Amela; Haverić, Đenita (2017), *Leksika orijentalnog porijekla u frazemama bosanskoga jezika*. Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu.

(elektronsko izdanje dostupno na: http://www.ff-eizdavastvo.ba/Books/LE-KSIKA_ORIJENTALNOG_PORIJEKLA_U_FRAZEMAMA_BOSANSKOG_JEZIKA.pdf)

15. Škaljić, Abdulah (2014), *Turcizmi u našem jeziku*, Karika, Sarajevo.
16. Vajzović, Hanka (1999), *Orijentalizmi u književnom djelu: lingvistička analiza*, Institut za jezik, Sarajevo.

SEMANTIC GROUPS OF ORIENTALISMS IN NARRATIVE *NIGHT IN THE VEZIR'S TOWN OF SKENDER KULENOVIC*

Summary

The lexical level in the language is the level that offers the most abundant material for research. This paper deals with the analysis and presentation of semantic groups of orientalisms in Skender's first short story „Night in the vizier town“ and their attributes, in context of author's intention to represent cultural context and mentality of bosnian inhabitant. Orientalisms have remarkable stylistic potential in this short story and Kulenovic created an autentic verbal framework where he put the action and described character and events by using them. The paper primarily focused on the number of lexemas that have the symbols of spiritual and material culture, considering that the story shows events from the time of the Ottoman Empire, therefore this short story presents very good basis for our analysis.

Key words: Skender Kulenovic; language contact; lexicon; orientalism; semantic groups.

Adresa autora

Authors' address

Amela Bajrić

Univerzitet u Travniku

Edukacijski fakultet

bajric_amela@hotmail.com